

Nutylėtos J. M. E. McTaggarto paradokso prielaidos: įtaka analitinei laiko filosofijai

Adomas Šulcas

Vilniaus universiteto
Filosofijos institutas
E. paštas adomas.sulcas@sf.stud.vu.lt
ORCID <https://orcid.org/0009-0006-3557-4188>

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjamos McTaggarto paradokso interpretacijos, atsiradusios XX ir XXI a. analitinės laiko filosofijos diskurse. Teigiama, jog tradicinė paradokso interpretacija, aiškinanti, jog metafizika šiam paradoksui nebūtina, yra nepagrįsta, tačiau ji yra itin reikšminga analitinės laiko filosofijos vystymuisi. Siekiant pagrįsti šią poziciją, analizuojami McTaggarto darbai bei remiamasi R. Ingthorssono veikalu *McTaggart's Paradox*, siekiant parodyti paradokso autoriaus intenciją. Teigiama, jog, priėmus McTaggarto metafizines prielaidas, paradokso interpretavimo laukas sumažėja, tačiau daugelis problemų, dėl kurių dažnai kritikuojamas samprotavimas, bei nemaža dalis analitinėje laiko filosofijoje atsiradusių nesutarimų yra nesunkiai išsprendžiami. Daroma išvada, jog McTaggarto paradokso interpretavimas įtraukiant metafizines prielaidas ne tik padaro samprotavimą daug aiškesnį, bet kartu parodo metafizikos svarbą analitinei laiko filosofijai.

Pagrindiniai žodžiai: J. M. E. McTaggartas, paradoksas, metafizika, analitinė laiko filosofija

The Hidden Metaphysics of J. M. E. McTaggart's Paradox: Influence on The Analytic Philosophy of Time

Abstract. This paper discusses the various interpretations of McTaggart's paradox that have been proposed throughout the 20th and the 21st centuries. It is argued that the traditional interpretation of McTaggart's paradox, one which states that no metaphysical assumptions are required, is unfounded, but is nevertheless vital to the development of the analytic philosophy of time. To support such a position, various works of McTaggart and R. Ingthorsson are cited, aiming to show the intention of the creator of the paradox. It is argued that if McTaggart's metaphysical premises are accepted, the potential number of interpretations gets narrowed down; however, it is also shown that many of the critiques and discussions arising from the analytic philosophy of time's discourse can be relatively easily resolved. It is thus concluded that an interpretation of McTaggart's paradox that includes his metaphysical premises not only makes the paradox itself less ambiguous, but it also shows the importance of metaphysics to the analytic philosophy of time.

Keywords: McTaggart, paradox, metaphysics, analytic philosophy of time

Įvadas

Johnas McTaggartas Ellis McTaggartas gali būti laikomas analitinės laiko filosofijos pradininku. Šio autoriaus straipsnis „The Unreality of Time“, 1908 m. publikuotas žurnale *Mind*, tapo vėlesniu analitinės laiko filosofijos atramos tašku.

McTaggarto samprotavimas (kartais įvardijamas kaip McTaggarto paradoksas; Dummett 1960: 498; Ingthorsson 2016) įveda keletą centrinių taškų. Pirmiausia, pateikiama perskyra pagrindiniams laiko filosofijos terminams „praėjis“, „dabartis“ ir „ateitis“ įvardijama kaip A seka, o sąvokos „anksčiau“ ir „vėliau“ įvardijamos kaip B seka. Šie terminai tampa analitinės laiko filosofijos žodyno dalimi.

Kita McTaggarto paradokso esminė įtaka yra šio samprotavimo išvada bei pagrindimas. McTaggartas šiuo samprotavimu teigia, jog A sekos grįsto laiko egzistavimas vestų į loginį prieštaravimą, o tai, kas logiškai prieštaringa, egzistuoti negali, todėl A seka grįstas laikas negali egzistuoti. B seka yra statiška (t. y. ji negali aprašyti įvykių kaitos), todėl yra netinkama laikui (McTaggart 1908: 461–462). McTaggartas įveda ir C seką, kuri, pasak jo, turėtų paaiškinti laiko tėkmės iliuziją (*ibid.*: 473–474).

Beveik visas tolesnis laiko filosofijos diskursas yra susiskirstęs į dvi atskiras stovyklas. Pirmieji, A sekos teoretikai, teigia, jog McTaggartas teisus dėl B sekos netinkamumo laikui, bet neteisus dėl A sekos prieštaravimo. B sekos teoretikai, atvirkščiai, teigia, jog McTaggartas teisus dėl A sekos prieštaravimo, bet neteisus dėl B sekos netinkamumo.

C seka tokio susidomėjimo nesusilaukė, o XX a. darbuose yra minima nebent prabėgomis (Ingthorsson 2016: 54). Tam gali būti kelios priežastys, pirmiausia ir turbūt svarbiausia yra tai, jog C seka nėra būtina pačiam paradoksui, tik McTaggarto metafizikai. Nors B seka yra kildinama iš C ir A sekų junginio (McTaggart 1908: 463–464), B seka išlieka esminė tiek laiko metafizikoje, tiek paradokso samprotavime (*ibid.*: 463), o C seka įtakos paradokso pagrįstumui neturi. Kartu C seka nėra tokia intuityvi, kadangi nėra tiesiogiai susieta su pagrindinėmis laiko sąvokomis (t. y. „anksčiau“ ir „vėliau“ arba „praėjis“, „dabartis“, „ateitis“). Pastaraisiais metais, tiesa, ją pradėjo išsamiau nagrinėti Mattas Farras (2020, 2023: 1–3).

Taigi, McTaggarto paradoksas ir jo interpretacijos buvo ir yra svarbi analitinės laiko filosofijos dalis. Jo pagrįstumas vertinamas labai skirtingai: kai kurių filosofų kaip visiškai nesusipratimas (Broad 1976: 316), tačiau neretai vertinamas ir kaip pagrįstai įrodantis, jog A seka yra prieštaringa (Mellor 1998), ar kaip pagrįstai įrodantis B sekos nepriimtinumą (Ingthorsson 1998: 289). Dar kitus autorius būtų galima vertinti kaip manančius, jog McTaggarto paradoksas, nors nebūtinai pagrįstas ar teisingas kažkurios sekos požiūriu, visgi yra vertingas filosofijai apskritai (Dagys 2008).

Viena iš McTaggarto paradokso įtaigumo priežasčių, greičiausiai, buvo vertinimas, jog jis yra visiškai nepriklausomas nuo metafizinių prielaidų (Broad 1933: 9; Mink 1960: 252). Tokį įspūdį galima susidaryti ir iš paties McTaggarto darbų istorijos, kadangi pirmiausia publikuotas straipsnis žurnale *Mind* (1908), o darbai, susiję su metafizika, publikuoti tik keliolika metų vėliau (1921 ir 1927). Nors paradoksas pakartojamas (šiek tiek pakeista forma) viename iš darbų (McTaggart 1927: 9–31), originaliaame straipsnyje užuominų apie metafiziką beveik nėra.

Deja, ši nuostata, nors tapo analitinės filosofijos diskurso vystymosi varikliu, paties McTaggarto požiūriu būtų klaidinga. Pats McTaggartas tiesioginio atsakymo negalėjo pateikti, kadangi antroji *The Nature of Existence* dalis, kurioje dar kartą pateikiamas paradoksas, išleista po jo mirties (1927: v–vi), tačiau paradokso ir metafizikos sąsajos užuominų galima aptikti pačiuose veikaluose. Nors autoriaus intencija nebūtinai padaro interpretacijas klaidingas, mano nuomone, McTaggarto metafizinės prielaidos padeda išspręsti tam tikrus nesutarimus dėl paties paradokso pagrįstumo. Kartu tai parodo ypatingą analitinės laiko filosofijos raidą – ši sritis vystėsi dėl nepagrįstos interpretacijos, kuri leido nuvertinti metafizinių prielaidų svarbą.

Šio straipsnio tikslas – parodyti, jog tradicinė McTaggarto paradokso interpretacija (i. e., paradokso interpretacijai nėra reikalingos metafizinės prielaidos) yra kvestionuotina, o tai kelia tradicinės interpretacijos pagrįstumo klausimą. Kartu parodoma, jog, priėmus McTaggarto metafizines prielaidas, suprantama ir pagrįsta tampa esminė paradokso samprotavimo dalis – tai, jog bet koks įvykis visada turi visus tris (tarpusavyje nesuderinamus) A sekos predikatus. Šitoks McTaggarto paradokso interpretavimas padėtų išspręsti analitinės laiko filosofijos diskurse kilusius nesutarimus dėl jo pagrįstumo. Galiausiai, jei McTaggarto paradokso interpretacijai metafizinės prielaidos yra esminės, tuomet galima kelti klausimą, ar kitiems analitinės laiko filosofijos aspektams (pavyzdžiui, A laiko ir B laiko teorijoms) taip pat nereikėtų aiškiai išreikšti metafizinių prielaidų.

McTaggarto paradokso istorinis kontekstas

Dėl kokių priežasčių susiklostė McTaggarto paradokso kaip nepriklausomo nuo metafizikos interpretacija, nustatyti yra sunku. Viena priežastis galbūt yra pati McTaggarto darbų išleidimo tvarka ir specifika.

Kaip minėta anksčiau, pirmiausia išleidžiamas straipsnis, kuriame pats paradoksas aprašomas nenurodant j jokias McTaggarto metafizines prielaidas (1908). Jos pateikiamos tik pirmame *The Nature of Existence* tome, kuriame McTaggartas dar nepateikia paties paradokso (1921: 57–122). Galiausiai, minėtasis paradoksas pakartojamas tik antrame *The Nature of Existence* tome, kuris prasideda nuo to, jog bus svarstomi kitokie dalykai nei pirmame tome (tai, ką McTaggartas vadina *empirika*), taip tarsi atskiriant šias dvi sritis kaip nepriklausomas (1927: 3). Šitaip nesunku susidaryti įspūdį, jog McTaggarto paradoksas nėra susijęs su jokiais metafizinėmis prielaidomis. Tiesa, tame pačiame puslapyje McTaggartas tuoj pat pratęsia, jog visas tolesnis svarstymas yra grįstas „pasiekimais, kurie buvo padaryti pirmame tome“ (*ibid.*, autoriaus vertimas). Tad tokia interpretacija, paties McTaggarto žodžiais, būtų klaidinga.

Deja, atrodo, jog analitinė laiko filosofija vystėsi priešinga kryptimi. Charlie Dunbaras Broadas, turbūt vienas autoritetingiausių McTaggarto komentatorių (Patterson 1959: 115–116), laikėsi nuomonės, jog McTaggarto paradoksas yra nepriklausomas nuo metafizinių prielaidų (Broad 1933: 9). Ši C. D. Broado nuostata yra ypač keista, turint galvoje, jog jis vėliau pripažįsta, kad McTaggarto paradoksas yra susietas su samprotavimais pirmame *The Nature of Existence* tome (Broad 1967: 265).

Tokią nuostatą dalinai galima paaiškinti vertinant Broado pateiktą McTaggarto paradokso analizę. Jis mano, jog nėra jokio prieštaravimo, nes joks įvykis neturi kelių A sekos terminų vienu metu (ar antlaikiškai) (Broad 1967: 313). Šitoks vertinimas, kaip vėliau matysime, tiesiogiai prieštarauja McTaggarto metafizikai, nes jo prielaidos nurodo, jog viskas, kas egzistuoja, gali tik turėti ar neturėti savybių. Kitaip tariant, tai, kas egzistuoja, savybes turi antlaikiškai.

Prie Broado autoriteto McTaggarto filosofijos klausimais prisideda ir realus istorinis kontekstas. Pirmiausia, Broadas McTaggarto darbus analizuoja Vienos ratelio ir loginio pozityvizmo vystymosi laikotarpiu, o tai galėjo padaryti įtaką požiūriui į metafiziką. Kartu McTaggarto paradoksas beveik nėra analizuojamas 1941–1960 m. laikotarpiu, o šis diskurso tarpas atsiranda bent dalinai dėl, pasak R. Ingthorssono, Antrojo pasaulinio karo (2016: 4).

Diskusijas apie McTaggarto paradokšą atnaujina Michaelo Dummetto išleistas straipsnis „A Defence of McTaggart’s Proof of the Unreality of Time“ (Ingthorsson 2016: 4–5). Šis straipsnis įdomus ne tik tuo, jog atgaivina analitinę laiko filosofiją, bet ir tuo, jog jame nėra cituojamas paradokso šaltinis (Dummett 1960). Šis šaltinis nenurodomas ir Dummetto straipsnių rinktinėje (1978: 351–357). Tiesa, šį šaltinį galime atsekti pagal Dummetto analizuojamą samprotavimą.

Dummettas straipsnyje analizuoja ydingo rato samprotavimą, kuriame teigiama, jog, bandant išspręsti A sekos prieštaravimą, kuriama vis daugiau A sekos predikatų (pavyzdžiui, kažkoks įvykis *M* praeityje buvo ateityje ir taip toliau), o tai paradokso neišsprendžia (1960: 498). Šitokį samprotavimą McTaggartas pateikia tik „The Unreality of Time“ (1908: 468). *The Nature of Existence* antrame tome lieka tik begalinio regresio samprotavimas, o ydingo rato yra atsisakoma (1927: 20–21). Vadinasi, Dummettas netiesiogiai cituoja straipsnį ir iš tos dalies, kuri būdinga tik būtent tam straipsniui, formuoja savo argumentus. Tuomet visi kiti filosofai, kurie cituoja ar komentuoja Dummetto straipsnį, vedami remtis McTaggarto straipsniu, šitaip netiesiogiai paslepianč užuominas apie metafiziką.

Dummetto straipsnis, kadangi remiasi McTaggarto straipsniu, vėlgi mažai mini metafiziką. Beveik visas samprotavimas yra sukoncentruotas į kalbos filosofiją, neminint metafizikos ar ontologijos (Dummett 1960). Beveik tuo pat metu publikuojamas ir Louiso Minko straipsnis „Time, McTaggart and Pickwickian Language“, kuriame, nors paminima McTaggarto laiko metafizika, dėmesys nukreipiamas būtent į kalbos filosofiją (1960).

Minėtieji darbai bent dalinai brėžia tolesnę analitinės laiko filosofijos raidą (Ingthorsson 2016: 4–5). Dėl minėtų priežasčių (Broado įtakos, diskurso pertrūkio bei sugrįžimo prie McTaggarto filosofijos per kalbą), tikėtina, susiklostė požiūris, jog McTaggarto paradoksui metafizinės prielaidos nėra reikalingos. Deja, šis požiūris yra bent jau ydingas, tačiau, tikėtina, netgi klaidingas, kadangi pats McTaggartas grindė savo samprotavimą būtent metafizinėmis prielaidomis. Nors McTaggarto intencijos nebūtinai turi tapti pagrindiniu interpretacijos šaltiniu, paradokso papildymas šio filosofo metafizinėmis prielaidomis gali išsklaidyti nemenką dalį abejonių ir ginčų.

McTaggarto metafizinės prielaidos – laikas kaip nedaloma substancija

XX–XXI a. analitinėje laiko filosofijoje vyksta keletu McTaggarto terminų analizė – svarstomas skirtumas tarp įvykių ir daiktų kaitos (Dagys 2008: 119–120; Mellor 1998: 84–85; Le Poidevin, Mellor 1987: 538; Le Poidevin 1991: 15–20), indeksinės išraiškos (Lowe 1987; Le Poidevin, Mellor 1987; Dyke 2002) bei ateities ir praeities egzistavimo statusas (Sider 2002: 11–25; Crisp 2005; Leinger 2015: 4–8). Kitos McTaggarto vartojamos sąvokos, pavyzdžiui, skirtumai tarp tikrovės, realybės ir egzistavimo, pozicija ir momentas laike, yra mažiau analizuojamos.

Šių sąvokų analizės stoką, greičiausiai, galima siekti paaiškinti keliais būdais. Pirmiausia, dalis šių sąvokų (pavyzdžiui, tikrovė, realybė, egzistavimas ir tai, kas egzistuoja (*the existent*)) yra tiesiogiai susijusios su McTaggarto metafizikos projektu, kuris pradedamas konstruoti nuo *The Nature of Existence*. Kaip matėme iš istorinės analizės, šie darbai buvo retai vertinami analitinės laiko filosofijos kontekste, todėl turbūt rečiau pateko į filosofų akiratį. Kartu, net jei šie darbai buvo vertinami, ne iš karto akivaizdi šių sąvokų svarba McTaggarto paradoksui, todėl jos galėjo pasirodyti kaip esančios mažesnės svarbos. Galiausiai, nors kai kurių sąvokų apibrėžimas gali pasirodyti abejotinas (pavyzdžiui, jog įvykis – tai pozicijos laike turinys (McTaggart 1908: 458), tai nebūtinai daro didelę įtaką paradokso pagrįstumui. Pats McTaggartas teigia, jog įvykiai keistis gali tik savo A sekos predikatais, tad tokiu atveju įvykio turinys (ir kartu tai, kaip įvykis apibrėžiamas) turi kiek mažiau reikšmės.

Vienas iš keblumų, susijusių su McTaggarto paradoksu, yra tai, jog jis vartoja pažįstamas sąvokas, bet neretai turi gana stipriai nuo tradicijos besiskiriančią apibrėžimą. Puikus to pavyzdys yra sąvoka „laikas“ – ją McTaggartas laiko substancija, turinčia savybes bei santykius su kitomis substancijomis. Jo požiūriu, laikas fundamentaliai niekuo nesiskiria nuo kėdžių, gyvūnų ar žmonių. Tokia laiko interpretacija nėra intuityvi ar dažnai pasitaikanti filosofijos kontekste.

Didžioji dalis su paradoksu susijusių sąvokų (*laikas, laiko momentas, įvykis* ir panašiai) yra vartojamos jau „The Unreality of Time“, kuriame pateikiami kai kurių jų apibrėžimai. Kai kurioms sąvokoms (*savybė* ir *santykis*) jis pateikia tik apibūdinimą (McTaggart 1908: 461).

Šios sąvokos yra patikslinamos *The Nature of Existence* pirmame tome, kartu pateikiant daug naujų apibrėžimų, kurie yra svarbūs paradokso interpretacijai. Vienas iš istorinių aspektų, kuris leidžia manyti, jog straipsnyje pateiktas paradoksas ir sąvokų apibrėžimai, pateikti *The Nature of Existence* pirmame tome, yra susiję, yra tai, jog antrame tome pateiktas paradoksas šiek tiek skiriasi. McTaggartas *The Nature of Existence* antrame tome pateiktame paradokse atsisako ydingo regresio (Ingthorsson 2016: 3). Šis pokytis leidžia manyti, jog McTaggartas, aiškiau apibrėžęs savo metafizines prielaidas, suprato, jog tam tikros samprotavimo dalys pasidarė netinkamos.

Tokia atskirtis kelia interpretacinių keblumų, kadangi, kaip rašyta anksčiau, analitinėje laiko filosofijoje dėmesys beveik išskirtinai buvo skirtas tik straipsniui. Jei tie apibrėžimai, kurie pateikiami *The Nature of Existence*, leidžia tiksliau interpretuoti arba bent geriau

suprasti McTaggarto paradoksą, tuomet galimai buvo praleisti interpretacijai svarbūs patikslinimai. Tad būtų pravartu peržiūrėti *The Nature of Existence* pateikiamus sąvokų apibrėžimus.

Realybė, egzistavimas ir substancija

McTaggartas stengiasi sukurti vientisą filosofinę sistemą, kuri galėtų paaiškinti tikrovę ir realybę bendrąja prasme. Dėl šios priežasties jis savo analizę pradeda nuo tikrovės, realybės ir egzistavimo sąvokų aiškinimo (McTaggart 1921: 3–37)¹.

McTaggartas tai, kas egzistuoja (įvardijama kaip *the existent*), laiko realybės rūšimi (tikėtina, vartodamas šį žodį taksonomijos prasme) (*ibid.*: 3). Jo teigimu, tai, kas egzistuoja, būtinai yra realybės dalis. Šiek tiek pasamprotavęs, jis prieina prie išvados, jog tai, kas egzistuoja, išsemia realybės sąvoką, todėl jos iš esmės yra beveik tapačios (*ibid.*: 33). Iš šio samprotavimo išvedama, jog nei realybė, nei egzistencija neturi laipsniškumo – viskas, kas yra realu, gali tik egzistuoti (arba, atvirkščiai, tai, kas nėra realu, kartu ir negali egzistuoti) (*ibid.*: 4). Ši McTaggarto išvada, kaip vėliau pamatysime, yra esminė McTaggarto paradokso interpretacijai.

Išanalizavęs realybę ir egzistenciją, McTaggartas eina prie kito klausimo – ar bent kažkas egzistuoja (*ibid.*: 57). Priinama prie išvados, jog kažkas egzistuoja, tačiau McTaggartas tai įvertina kaip visiškai abstraktų, amorfišką ir neapibrėžtą dalyką (*ibid.*: 60). Šį dalyką jis įvardija kaip substanciją (*ibid.*: 66).

Substancijų daugis, savybės ir santykiai

Pripažinęs, jog kažkas turi egzistuoti, McTaggartas iškelia klausimą, ar ta substancija turi kažkokias savybes. Jis teigia, jog jei kažkas egzistuoja, vadinasi, turėtų būti ir kažkas daugiau nei tik substancijos egzistencija. Kartu, jei nėra nieko, kas yra teisinga substancijų atžvilgiu, tuomet turėtų būti tai, kas neteisinga (McTaggart 1921: 61). Vadinasi, vis tiek egzistuočių kažkas teisinga substancijų atžvilgiu², o tai galima pavadinti substancijos savybe (*ibid.*).

Pačios savybės taip pat egzistuoja, kadangi turi egzistuoti tai, kas patvirtina teisingumą (t. y. jei teisinga „substancija yra raudona“, vadinasi, tam turi egzistuoti raudona spalva) (*ibid.*: 66). McTaggartas pamini, jog savybės gali turėti savas savybes, tačiau visos savybės kartu galiausiai atsiremia į tai, kas egzistuoja – į substanciją (*ibid.*).

McTaggartas toliau sprendžia substancijų daugio klausimą, kurio atsakymas yra gana paprastas. Vienas iš argumentų – empirinis patyrimas rodo, jog substancijų turėtų būti daug

¹ McTaggarto analizės metodas yra dialektinis, todėl jo tekste galima atrasti daug samprotavimo apie įvairias galimybes, sąvokas bei kontrargumentus. Tai gerokai apsunkina teksto skaitymą, todėl šiame darbe jo dialektinis metodas nebus išsiaiškintamas.

² McTaggartas vartoja sunkiai verčiamą anglišką išraišką *is true of*, tad čia renkamosi kalbėti apie teisingumą substancijų atžvilgiu. Tyčia renkamosi vengti žodžio „teiginys“ ar „išraiška“, kadangi McTaggartas skiria šias sąvokas ir, kalbėdamas apie savybes, nevartoja teiginio sąvokos.

ir skirtingų (*ibid.*: 75). Net priėmus solipsizmą, tokiu atveju mano paties savęs patyrimas skirtingais laiko, jei jis būtų realus, momentais rodytų, jog substancijos gali skirtis (*ibid.*). Tiesa, McTaggartas vėliau prieina prie išvados, kad visas daugis yra vienos substancijos dalis, nes visa, kas egzistuoja, yra substancija, turinti savybes (*ibid.*: 77–78).

Galiausiai, McTaggartas prieina prie santykių, kurie yra trečioji jo fundamentalių metafizinių objektų dalis. Santykius McTaggartas apibūdina kaip neapibrėžiamą, tačiau pademonstruojamą realybės dalį, kadangi galime teigti, jog *X* yra daugiau už *Y* ar *Z* yra toliau už *K* (*ibid.*: 79). Visos substancijos, žinoma, turės daugybę įvairių santykių.

Metafizikos apibendrinimas

Taigi, McTaggarto metafizika susideda iš kelių esminių dalių. Pirmiausia, realybė ir egzistavimas sutampa – visa, kas egzistuoja, yra realu. Jei kažkas nėra realu, tai tuomet tai negali egzistuoti (ir atvirkščiai).

Realybės metafiziniai objektai susideda iš trijų dalykų – substancijos, savybių ir santykių³. Substancijos yra visi įmanomi esiniai: laikas, daiktai, mintys, sąmonės būsenos ir taip toliau. Šioms substancijoms galima atrasti kažką teisingo – tai jų savybės. Galiausiai, kai kurias savybes ir substancijas galima lyginti su kitomis ir taip atrasti kažką, kas teisinga abiejų atžvilgiu – tai santykiai.

Vienas svarbiausių McTaggarto metafizikos aspektų yra specifinis substancijos apibrėžimas ir vartojimas. Visa, kas egzistuoja, yra substancijos, jas skiria tik savybės ir santykiai. Vadinasi, visi pamanomi dalykai iš esmės turi tą patį ontologinį statusą. Kartu visos substancijos turi vienodą egzistencinį statusą, jei jos tik yra egzistuojančios.

McTaggarto užuominos apie laiko prieštarumą

Viena iš priežasčių manyti, jog McTaggartas buvo įsitikinęs metafizikos svarba jo paradoksui, yra pakartotinės užuominos apie laiko prieštarumą. Jų galima atrasti visame pirmame *The Nature of Existence* tome, tose vietose, kuriose svarstoma apie metafiziką.

Nors McTaggarto intenciją sudėlioti reikia iš fragmentų, išnašų ir įvairių įterpinių, ją vis tiek galima gana tiksliai nustatyti. Pirma užuomina pasirodo išnašoje, McTaggartui svarstant apie įsitikinimų ir teiginių teisingumo statuso galimybę keistis laike (1921: 18):

Tai [teiginio „aš esu alkanas“ teisingumo statuso kaita] bus aptarta **penktojoje knygoje**. Sprendimas šiai ir kitoms problemoms, kuris bus pateiktas ten, susijęs su teorija, jog **laikas nėra realus** ir dėl to niekas nesikeičia. <...> Todėl tai [skirtumas tarp įsitikinimų ir teiginių teisingumo statusų kaitos – *A. Š.*] pasirodys nepagrįsta, jei galiausiai paaiškės, jog įsitikinimai kaip ir visa kita yra antlaikiški⁴ (McTaggarto citatų vertimas ir paryškinimai, čia ir toliau – *A. Š.*).

³ Žinoma, visa McTaggarto metafizika yra šiek tiek sudėtingesnė, kadangi egzistuoja daug kitų aspektų, kurie išvedami iš savybių ir santykių. Bet paradokso analizei substancija, savybės ir santykiai yra visiškai pakankami.

⁴ *It will be discussed in Book V. The solution of this and similar problems, which will be put forward there, will involve the theory that time is unreal, and that, in consequence, nothing changes. It will therefore be invalid if it should finally appear that beliefs, together with everything else, are timeless.*

Penktoji knyga prasideda antrame tome. Kaip galima suprasti iš citatos, joje yra pateikiamas McTaggarto paradoksas (1927: 9–31).

Anksčiau pateikta išnaša pati viena nėra itin daug pasakanti apie McTaggarto intencijas paradokso požiūriu. Galima teigti tik tiek, jog nuo pačios metafizinio projekto pradžios jis jau galvoja apie savo paradokso santykį su pateikiamais samprotavimais.

Daugiau įžvalgų suteikia kiek vėliau pasirodantis komentaras. McTaggarto *The Nature of Existence* turi kiek neįprastą struktūrą, kadangi pradedama nuo metafizikos svarstymų, o vėliau grįžtama apie diskusijos apie patį projektą. Tad, aptaręs tikrovę ir egzistavimą, McTaggartas grįžta prie to, kas bus analizuojama vėlesniuose etapuose (1921: 38):

Mūsų [analizės – A. Š.] objektas, kaip buvo minėta, yra, pirmiausia, antroje, trečioje ir ketvirtoje knygoje apsvastyti, ką įmanoma nustatyti apie charakteristikas, kurios priklauso visam, kas egzistuoja arba, vėlgi, kas priklauso egzistavimui apskritai. Antra, penktoje, šeštoje ir septintoje knygoje turime apsvastyti, kokias **teorines ir praktines pasekmes** galime išvesti iš bendrosios to, kas egzistuoja, prigimties apie tai, kas mums empiriškai žinoma apie įvairius to, kas egzistuoja, aspektus⁵.

Nors McTaggartas jau gana aiškiai nurodo, jog visa, kas bus aptarta antrame tome, yra išvedama iš to, kas aptariama pirmame tome, kiek vėliau jis dar stipriau susieja šias idėjas (*ibid.*: 50–51):

Pirmojoje [dalyje – A. Š.], iš kurios susidės penktoji knyga, aptarsime įvairias charakteristikas, kurias gauname iš savo patirties, priimdami jas, bent jau kaip iš pirmo žvilgsnio priklausančias arba viskam, kas egzistuoja, arba kažkokiam egzistuojančiam dalykui. **Pradėdami nuo bendrųjų išvadų apie to, kas egzistuoja, prigimtį, kurias nustatėme ankstesnio svarstymo metu**, turėsime iškelti klausimą, pirmiausia, kurios iš šių charakteristikų tikrai gali priklausyti tam, kas egzistuoja, ir kas tikrai negali priklausyti tam, kas egzistuoja, net jei patirtis rodytų priešingai. <...> (Jei, pavyzdžiui, pasirodytų, jog laikas yra tik regimybė, turėsime apsvastyti, ar „anksčiau“ ir „vėliau“ santykis pats savaime turi kokį nors vienodą santykį su bet koku kitu santykiu, esančiu antlaikiškose realybėse.)⁶

Iš šios citatos pasidaro dar aiškiau, jog McTaggarto paradoksas yra išvedamas iš metafizikos, kuri aptariama pirmame *The Nature of Existence* tome. Nors konkrečios nuomonės tiesiai iš McTaggarto gauti negalime, pakartotinis minėjimas, jog antrasis tomas turi būti interpretuojamas per pirmojo pasiekimus, rodo intenciją susieti paradoksą (ir

⁵ *Our object, as has been already said, is, in the first place, to consider, in Books II, III, and IV, what can be determined as to the characteristics which belong to all that exists, or, again, which belong to existence as a whole. In the second place, in Books V, VI, and VII, we have to consider what consequences of theoretical and practical interest can be drawn from this general nature of the existent with respect to various parts of the existent which are empirically known to us.*

⁶ *In the first, which will occupy Book V, we shall have to consider various characteristics as to which our experience gives us, at the least, a prima facie suggestion that they are possessed, either by everything that exists, or by some existing thing. Starting from our conclusions as to the general nature of the existent, as determined by the previous enquiry, we shall have to ask, to begin with, which of these characteristics can really be possessed by what is existent, and which of them cannot be possessed by it, in spite of any appearance to the contrary. [...] (If, for example, time turns out to be an appearance, we shall have to enquire whether the apparent occurrence of the relation of earlier and later has itself any uniform relation to the occurrence of any relation among timeless realities.)*

kitus svarstymus) su metafizinėmis prielaidomis. Kartu prie metafizinių svarstymų neretai tiesiogiai paminimas laikas bei su juo susijęs paradoksas, todėl ši išvada atrodo pagrįsta.

Jei McTaggarto intencija yra išvesti paradoksą iš metafizinių prielaidų (ar bent jau jį interpretuoti per jas), tuomet reikėtų pateikti vieną iš įmanomų interpretacijų, kuri įtrauktų minėtas prielaidas.

McTaggarto paradokso interpretacija naudojantis metafizinėmis prielaidomis

Vienas iš McTaggarto paradokso interpretavimo sunkumų yra tai, jog laikas nėra eksplisitiškai apibrėžiamas, tačiau filosofas, kaip aptarta anksčiau, turi neįprastą metafizikos sistemą, kuri leidžia apibrėžimą suteikti patiems. Tad, prieš pradėdamas paradokso analizę, reiktų pirmiausia pabandyti įvertinti, kaip McTaggartas traktuoja laiką ir kokias išvadas iš to galima padaryti.

Remdamiesi jo metafizikos analize, greičiausiai galime teigti, jog laikas būtų substancija, kadangi viskas, kas egzistuoja, yra substancija. Kartu, jei laikas egzistuoja, jis būtų realus (ir atvirkščiai).

Laikas turi bent vieną savybę – padėtis (*positions in time*) (McTaggarts 1927: 9) ir, jei egzistuoja, kaitą (*ibid.*: 11). Kiekvienos padėties turinys (jos savybės ir santykiai) yra įvykis (*ibid.*: 10). Kadangi visos padėties yra laiko savybė, o laikas būtų egzistuojantis, vadinasi, visos padėties taip pat egzistuoja.

McTaggartas teigia, jog padėtis būtų galima atskirti priskiriant savybes (ar santykius) „anksčiau“ ir „vėliau“ (B seka) ir „praeitis“, „dabartis“ ir „ateitis“ (*ibid.*: 9–10). B sekos samprotavimui McTaggarto metafizika didelio pokyčio nepadaro – visos padėties egzistuoja ir yra susietos nekintančiais santykiais, todėl niekas keistis negali.

A sekos analizei vertingiau pradėti nuo pačios padėties, o ne nuo laiko. Jei laikas egzistuoja, būtų galima arbitraliai pasirinkti padėtį, kurios savybės sudaro įvykį *M*. Jei įvykis yra A sekoje (ir laike), vadinasi, jis būtinai turi turėti bent vieną iš nesuderinamų savybių „praeitis“, „dabartis“ ar „ateitis“ (*ibid.*: 20). Bet, jei laikas egzistuoja, A seka ir jos savybės būtų realybės dalis. O jei kažkas yra realybės dalis, vadinasi, tas dalykas ir visos jo savybės egzistuoja vienodai, kadangi neįmanoma mažiau ar daugiau būti realiu ar daugiau ar mažiau egzistuoti. Vadinasi, visos trys A sekos savybės egzistuoja vienodai⁷, o jei jos egzistuoja vienodai, tuomet įvykis *M* turi visas tris. Šitaip McTaggartas prieina prie pirmosios išvados (*ibid.*).

Ši išvada yra neintuityvi ir tą supranta pats McTaggartas (*ibid.*). Įprastas atsakymas, kuriuo ir remiasi filosofas, yra teigti, jog įvykis *M* neturi visų trijų savybių vienu metu, nes vieną iš jų turi dabar, o kitas įgauna arba yra netekęs (*ibid.*: 21). Bet šis atsakymas problemos neišsprendžia, kadangi sukuriama trys padėties laike, kurių turinys yra *M* – vienoje

⁷ Vienas iš įprastų būdų atskirti A sekos sąvokas yra per egzistencinį statusą – tai, kas yra dabartyje, egzistuoja, tai, kas yra ateityje, dar taps egzistuojantis, o tai, kas yra praecityje, jau egzistavo. Jei nėra būdo, kaip atskirti šiuos egzistavimo modusus, A seka pasidaro kebli.

iš jų M yra praeityje, kitoje dabartyje, o trečioje ateityje. Jei M yra vienoje iš padėčių, tai šis įvykis turi tą pačią savybę, kurią turi padėtis. Bet visos padėtys egzistuoja vienodai, todėl įvykis M vėl turi visas tris A sekos savybes. Vadinas, A seka yra prieštaringa.

Šis McTaggarto samprotavimas nėra intuityvus savaime, o metafizika tik apsunkena interpretaciją. Nors laiko ir erdvės analogijos neretai gali būti klaidinančios, manau, šiuo atveju galima pateikti vieną analogiją, kuri paaiškintų McTaggarto metafizikos ir paradokso santykį.

Laikas gali būti apibūdintas kaip kubas, kurio A sekos sąvokas atitinka X , Y ir Z koordinatės, o padėtis laike yra taškas, esantis kube. Tokiu atveju bet kokia padėtis turės visas tris koordinatas, nepriklausomai nuo to, kokius skaičius priskirsime lokacijai nustatyti. McTaggarto atveju X , Y ir Z yra tarpusavyje nesuderinama, o tai išsyk veda į prieštaravimą, kadangi tokių padėčių kube negalima aptikti. Tą patį galima išplėsti ir iki įvykių, jei suponuojame, jog taškai (padėtys kube) turi kažkokį turinį.

Šitokia McTaggarto paradokso interpretacija susiaurina galimų interpretacijų lauką. Nemaža dalis ginčų buvo kilusi būtent dėl teiginio, jog bet koks įvykis turi visas tris A sekos savybes vienu metu. Arthuras Northas Prioras, pavyzdžiui, manė, jog prieštaravimo išvys nėra, teigdamas, jog McTaggartas mano, kad visus A sekos predikatus reikia išreikšti per egzistenciją priskiriančią „yra“ (Prior 1967: 6). Panašiai šią problemą suprato ir Broadas, teigdamas, jog prieštaravimo nėra, nes įvykis vienu metu negali turėti daugiau nei vieno A sekos predikato (1976: 313). Tokia interpretacija McTaggarto metafizinių prielaidų kontekste pasirodo esanti nepagrįsta – filosofas jau yra sutapatinęs galimus A sekos predikatus ir egzistavimą. Žinoma, galima būtų klausti, ar pati McTaggarto prielaida, kuri veda prie tokios situacijos, yra pagrįsta, tačiau Prioras šito nekvestionuoja, nes, greičiausiai, implicitiškai laikosi nuostatos, jog A sekos predikatai gali nurodyti į tai, kas jau egzistavo arba dar egzistuos.

Kitos McTaggarto paradokso interpretacijos siekė parodyti, jog jis neteisingai supranta temporalinių teiginių semantiką ar indeksines išraiškas (Mink 1960; Lowe 1987). Tačiau, vėlgi, McTaggartas priima specifines metafizines prielaidas, kurios A sekos semantiką ir indeksiškumą padaro mažai reikšmingus. Jo prielaidų kontekste A seka negalėtų turėti indeksiškumo, nes tai, kas yra praeityje, dabartyje ir ateityje, egzistuoja vienodai.

Panašios kritikos, susijusios su tuo, kaip McTaggartas vartoja kalbą A sekos teiginių atžvilgiu, apstu įvairiuose, ypač A sekos teoretikų, darbuose. Galima būtų teigti, jog daroma viena pagrindinė interpretacinė klaida – bandoma iš temporalinių teiginių padaryti išvadas apie laiko egzistavimą (ar paties samprotavimo pagrįstumą). Bet McTaggartas pirmiau priima metafizines prielaidas, kurios verčia jį interpretuoti temporalinius teiginius specifiniu būdu, o ne atvirkščiai. Didžioji dalis nesutarimų būtent kyla dėl šios problemos, kadangi diskurse buvo vengta metafizinių prielaidų, tačiau, kaip matome, ši kritika McTaggartui būtų nereikšminga.

Šitokio McTaggarto paradokso interpretavimo išvados nėra hermetiškai uždarytos tik analitinės laiko filosofijos dalyje, kurioje samprotaujama tik apie patį paradoksą, nes jis tampa esmine A laiko ir B laiko teorijų genezės dalimi. Pavyzdžiui, B laiko teorijų atstovai neretai samprotuoja, kad McTaggartas klysta, teigdamas, jog keičiasi tik įvykiai, nes, pasak

teoretikų, keičiasi ir daiktai (Le Poidevin 1991: 57; Mellor 1998: 85; Dagys 2008). Bet ši nuostata visiškai nereikšminga McTaggarto paradokso kontekste, nes, priėmus prielaidas, daiktai irgi negalėtų keistis. Tuomet kyla klausimas – ar metafizinės prielaidos, kurios priimamos norint teigti, jog B laiko teorija yra teisinga, įgalintų bent daiktus keistis? Visgi, pradinė interpretacinė B laiko teoretikų pozicija yra (arba bent buvo) ta, jog McTaggarto paradoksas yra pagrįstas bent tuo požiūriu, jog A seka veda į prieštaravimą. Jei priimame McTaggarto prielaidas, galime pagrįstai suabejoti, kokia kaita išvis įmanoma jų kontekste.

Išvados

McTaggarto paradoksas įprastai traktuojamas kaip nepriklausomas nuo metafizinių prielaidų. Šios traktuotės analizė parodė, jog tai klaidingas požiūris – pats McTaggartas manė, jog metafizika yra būtina paradokso interpretacijai, o ją pritaikius, paradoksas pasirodo kaip, bent formaliu požiūriu, pagrįstas.

Istorinės analizės metu matėme, jog analitinės laiko filosofijos atsiradimo šaltinis buvo McTaggarto paradokso interpretacija, remianti prielaida, jog jis nepriklausomas nuo metafizikos. Taigi, būtų galima teigti, jog nemaža dalis ginčų gimė būtent dėl nepagrįstos paradokso interpretavimo prielaidos.

Kita vertus, McTaggarto paradoksas parodo metafizinių prielaidų svarbą analitinėje laiko filosofijoje. McTaggartas atmeta bet kokią galimybę atskirti praeitį, dabartį ir ateitį, jas sujungdamas į vieną laiko bloką būtent metafizikos pagrindu. Mano nuomone, pritaikius paradokso metafizines prielaidas, nelieka jokių klausimų dėl jo formalaus pagrįstumo, kadangi apribojamas samprotavimo galiojimo laukas. Šiuo atveju paradoksas yra pagrįstas tik priimant specifines metafizines prielaidas, kadangi yra priklausomas nuo laiko traktavimo kaip vieno bloko.

Tiesa, turbūt didesnis paradokso laimėjimas yra būtent analitinės laiko filosofijos atsiradimas ir raida, kuri, kaip minėta, bent dalinai kilo dėl klaidinančio išpūdžio, jog paradoksui nebūtina metafizika. McTaggarto paradoksas, tikėtina, ne tik pradėjo analitinę laiko filosofiją, bet ir leido jai atsigauti 1960 metais. Lieka tik viltis, jog tolesnė analitinės laiko filosofijos raida įtrauks metafizines prielaidas, kurios, kaip matome analizėje, daro nemenką įtaką kitiems laiko teorijų pagrįstumo aspektams.

Literatūra

- Broad, C. D., 1933. *An Examination of McTaggart's Philosophy: Volume I*. Cambridge: Cambridge University Press [žiūrėta 2024-02-25]. Prieiga per internetą: <https://www.stafforini.com/broad/Broad%20-%20Examination%20of%20McTaggart%E2%80%99s%20philosophy,%20vol.%201.pdf>.
- Broad, C. D., 1976. *An Examination of McTaggart's Philosophy: Volume II, Part I*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crisp, T. M., 2005. Presentism and “Cross-Time” Relations. *American Philosophical Quarterly* 42 (1): 5–17. Prieiga per internetą: JSTOR.
- Dagys, J., 2008. J. McTaggart and H. Mellor on Time. *Problemos* 73: 115–121. doi:10.15388/Problemos.2008.0.2013

- Dummett, M., 1960. A Defense of McTaggart's Proof of The Unreality of Time. *The Philosophical Review* 69 (4): 497–504. Prieiga per internetą: JSTOR.
- Dummett, M., 1978. *Truth and Other Enigmas*. Harvard: Harvard University Press.
- Dyke, H., 2002. Mc Taggart and the Truth about Time. In: *Time, Reality and Experience*, C. Callender (ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 137–152.
- Farr, M., 2020. C-theories of Time: On the Adirectionality of Time. *Philosophy Compass* 15 (20): 1–17. Prieiga per internetą: Wiley Online Library.
- Farr, M., 2023. Perceiving Direction in Directionless Time. In: *Understanding Human Time*, ed. K. M. Jaszczolt. Oxford University Press, 199–219. Prieiga per internetą: <https://philpapers.org/archive/FARPD1.pdf>.
- Ingthorsson, R., 1998. McTaggart and the Unreality of Time. *Axiomathes* 9 (3): 287–306 [žiūrėta 2024-01-20]. Prieiga per internetą: <https://philpapers.org/archive/INGMAT-2.pdf>.
- Ingthorsson, R., 2016. *McTaggart's Paradox*. New York: Routledge.
- Le Poidevin, R., 1991. *Chance, Cause and Contradiction: A Defence of The Tenseless Theory of Time*. London: Palgrave Macmillan.
- Le Poidevin, R., Mellor, D. H., 1987. Time, Change, and the “Indexical” Fallacy. *Mind* 96 (384): 534–538. Prieiga per internetą: JSTOR.
- Leininger, L., 2015. Presentism and the Myth of Passage. *Australasian Journal of Philosophy* 93 (4): 724–739. Prieiga per internetą: Taylor & Francis Online.
- Lowe, E. J., 1987. The Indexical Fallacy in McTaggart's Proof of the Unreality of Time. *Mind* 96 (381): 62–70. Prieiga per internetą: JSTOR.
- McTaggart, J. M. E., 1908. The Unreality of Time. *Mind* 17 (68): 457–474. Prieiga per internetą: JSTOR.
- McTaggart, J. M. E., 1921. *The Nature of Existence: Volume I*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McTaggart, J. M. E., 1927. *The Nature of Existence: Volume II*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mellor, D. H., 1998. *Real Time II*. New York: Routledge.
- Mink, L. O., 1960. Time, McTaggart and Pickwickian Language. *The Philosophical Quarterly* 10 (40): 252–263. Prieiga per internetą: JSTOR.
- Patterson, R. L., 1959. A Critical Account of Broad's Estimate of McTaggart. In: *The Philosophy of C. D. Broad*, ed. P. A. Schilpp. New York: Tudor Publishing Company, 115–169.
- Prior, A. N., 1967. *Past, Present, Future*. Oxford: Clarendon Press.
- Sider, T., 2002. *Four-Dimensionalism: An Ontology of Persistence and Time*. New York: Oxford University Press USA.